# رموز السالكين و أسرار العارفين

اثر: الدّكتور امير محمود أنوار
استاذ كليّة الآداب والعلوم الانسانيّه بجامعة طهران

هذه المقالة مأخوذة من الأطروحة التحقيقيّة
فى الشرح على شرح الشيخ حسن البورينى والنابلسى على خمريّة ابن الفارض
(من ص ١٥ حتى ٣٠)

**خلاصة :**

للشعراء العرفاء فى بيان الحقائق العرفانيّة طريقة خاصة فهؤلاء يريدون من ذكر آلات اللهو و اللعب فى اشعارهم و آثارهم المعانى الأخرى الباطنية غير المعانى الظّاهريه. واللطف و القهر من صفات اللّه تعالى ولوجوه الملاح الجميلات و ذوائبهن نصيب منها، لكن يجب أن نلاحظ بأن وجه الشبه بين المعانى المحسوسة والمعقولة العرفانية او بين المعانى الظاهرية و الباطنية ليس شبهاكليا لِأَنّ بين المحسوس والمعقول مسافة بعيدة ولا يجوز للعارف أن يبحث و يتفحص التشابه التّامّ بين المحسوس و المعقول، وكما قيل؛ يكفى فى التشبيه أدنى ملابسة. و لهذا قال الشيخ الشبسترى:

**ولى تشبيه كلّى نيست ممكن  زجستجوى آن مى‌باش ساكن**

و من الالفاظ التى يستعملها العرفاء كثيرا فى أشعارهم و أقوالهم «**المدام والخمر**» كما يقولُ ابن الفارض المصرى:

**شربنا على ذكر الحبيب مدامة  سكرنا بها من قبل أن يخلق الكرم**

**الكلمات المفتاحية:** عرف العرفاء، الشعر العرفانى، الحقائق الرّبانيّه.

**المقدمه:**

للشعراء العرفاء فی بیان الحقائق العرفانیة و أسرار الدقائق الربانیة طریقة خاصة فهؤلاء یریدون من ذکر آلات اللهو و اللعب فی أشعارهم معانی أخری غیر المعانی الظاهریة:

هاتف أرباب معرفت کـه گـهی — مست خوانند شان و گه هشیار
ازمی و جام و ساقی و مـطرب — وز مـغ و دیـر و شـاهد و زنّـار
قصد ایشان نـهفته اسـراریست — کـه بـه ایـما کـنند گـاه اظـهار
پـی بـری گـربه راز شـان دانـی — که هـمین است سـر آن أسـرار
که یکی هست و هیچ نیست جز او
وحده لا اله إلّـــا هـــو [1]

فالشاعر العارف **الهاتف الاصفهانی** یخاطب نفسه فـی هـذه الابـیات قـائلاً: ان العرفاء الذین یطلق الناس علیهم حینا صفة السکر و حینا صفة الصحو والوعی، یستعملون کلمات "کالخمر و الساقی و المطرب و المغ و الدیر والشاهد والزنار، و یقصدون فی ذلک الاشارة الی أسرار عمیقة عرفانیة ربانیة. و اذا أطلعت علی سرهم لعلمت أن سر هذه الاسرار: اللّه تعالی واحد أحد و لیس شی سواه وحده لا اله الا هو.

و اذا أرادوا أن یوصلوا المعانی العالیة العرفانیة الی أذهان طالبی هـذا العـلم و سالکی هذا الطریق یستفیدون من اسماء المحسوسات.

و فی العرفان تستعمل الالفاظ و أسماء الاشیاء الظاهریة فی المجاز و الاستعارة و التشبیه للمعانی الباطنیة المستترة و **هذا من باب اشـارات أربـاب الکشـف**. فـمثلاً کلمات: "**العین**، و **شَعر** الحبیب، أوردوها فی اشعارهم و أحادیثهم و استفادوا منها بعض المعانی الرمزیة کاطلاق کلمة "**العین**" علی ذات اللّه تبارک و تعالیٰ و "**الشعر**" علی صفاته و أسمائه. و لهذا حینما یسأل "**میر حسینی سادات الهروی** فی رسالة الی **الشیخ محمود الشبستری**.[2]

چه خواهد مـرد مـعنی زان عـبارت — که دارد سوی چشم و لب اشارت؟

چه جوید از رخ و زلف و خط و خال　　کسی کاندر مقامات است و احوال؟

(ماذا یرید رجل المعنی من تلک العبارة التی یشیرفیها الی العین و الحاجب؟ و ماذا یبغی من هو سالک سبیل المقامات و الاحوال من **الخدّ** و **الشعر** و **الوجه** و **الصُدغ** و**الحاجب** و **الخال**؟ یجیب الشبستری[۳].

هر آن چیزی که در عالم عیانست　　چو عکسی زآفتاب آن جهانست

جهان چون خط و خال و زلف و أبروست　　که هر چیزی بجای خویش نیکویست

تجلی گه جمال و گه جلال است　　رخ و زلف آن معانی را مثال است

صفات حق تعالی لطف و قهر است　　رخ و زلف بتان را زان دو بهر است

الدنیا کالعارض و الخال والشعر والصدع والحاجب و هذه کلها جمیلة اذا کانت فی مواضعها. **والتجلی** تارة یمثّل **الجمال** و تارة یمثل **الجلال** فالوجه و الخدّ و الشَعر ترمز الی تلک المعانی الجمالیة و الجلالیة. واللطف و القهر من صفاته تبارک و تعالی. و لکل من وجوه الملاح و ذوائبهن نصیب من تلک الصفات الالهیة.

و یقول الشیخ محمد اللاهیجی فی شرح گلشن راز:[۴] ان وجه الملاح الجمیلات الذی هو کالقمر المنیر لِمَا من لطف و نور و رحمة یشابه تجلّیَ الجمال. و لشَعْرِ رأس الفاتنات الظریفات الرائعات، مناسبة تامة مع التجلی الجلالی لما فیه من ظاهر الظلمة والتشتت و الحجاب، و وجهُ الحبیبِ و شعرهُ مثالٌ لتجلی الجمال و الجلال، بل فی الحقیقة عین تجلی ا لجمال و الجلال.

وَلَمّا کان الاحتجاب و القهر یلازمان الجلالَ، والنورُ واللطفُ والرحمة تلازم الجمالَ، لهذا أجاب الشیخ الشبستری:

**صفات حق تعالی لطف و قهر است　　رخ و زلف بتان را زان دو بهر است**

واللطف و القهر من صفات اللّه تعالی ولوجوه الملاح الجمیلات و ذوائبهن نصیب منها، لکن یجب أن نلاحظ بأن وجه الشبه بین المعانی المحسوسة والمعقولة العرفانیة او بین المعانی الظاهریة و الباطنیة لیس شبها کلیا لان بین المحسوس والمعقول مسافة بعیدة ولا یجوز للعارف أن یبحث و یتفحص التشابه التّام بین

المحسوس و المعقول، و کما قیل؛ **یکفی فی التشبیه أدنی ملابسة**. و لهذا قال الشیخ **الشبستری**:[۵]

ولی تشبیه کلی نیست ممکن　　زجستجوی آن می‌باش ساکن

«ولکنّ التشبیهَ التامَّ غیرُ ممکن و لا تذهبْ فی طلب المشابهة التّامة.» فالمقصود من الوجه فی العرفان **هو ظهور التجلی الجمالیّ الذی یکون سبب وجود الاعیان و ظهور أسماء الحق سبحانه**.[۶]

**والشَعر**، فی مصطلحات العرفاء «کنایة عن المرتبة الامکانیة من الکلّیّات و الجزئیات والمعقولات و المحسوسات و الارواح والاجسام والجواهر والاعراض أو کنایة عن ظلمة الکفر»[۷] **و ما أحسنَ قولَ السنایی**:

زلف را شانه زدی بازچه رسم آوردی　　کفر درهم شده را پردهٔ ایمان کردی

(مشطْت شعرک بالمشط ثم أیة سُنّة جدیدة أتیتَ بها؟ جَعَلْتَ الکفر الشعث ستارا للایمان وأسدلتَه علی وجهک).

و کما یقول **محمد اللاهیجی** انّ المقصود من الوجه صفات اللّه اللطیفة والمراد من الشعر صفاته القهریة عزوجل.[۸]

**وللمغربی** فی الوجه و الشعر ابیات عرفانیة رائعة[۹].

مرا از روی هر دلبر تجلّی می‌کند رویش　　نه از یکسوش می‌بینم که می‌بینم زهرسویش
کشد هردم مرا سوئی کمند زلف مهروئی　　که‌اندرهرسرموئی‌نمی‌بینم‌بجزمویش
ندانم‌چشم‌جادویش‌چه‌افسون‌خواندبرچشمم　　که در چشمم نمی‌آید بغیر از چشم جادویش
فروغ نور رخسارش مرا شد رهنما ورنه　　کجاره برد می‌سویش زتاریکی گیسویش
از آن در أبروی خوبان نظر پیوسته می‌دارم　　که در ابروی هر مه رو نمی‌بینم جز ابرویش
به پیش **مغربی** هر ذره زان رو مشرقی باشد　　که از هر ذره خورشیدی نماید پرتو نورش

«یتجلی تبارک و تعالی لی من وجه کل حبیب ولا أری اللّه تعالی من جانب واحد بل یتجلی لی من کل الجوانب. یجذبنی کلَّ لحظةٍ شَرَکُ غدائرِ جمیلِ الوجه الی جانبة لِأَنّی لا أری فی رأس کلّ شعرة إلّا شعره یعنی شأناً من شؤونه الجمالیة. لست

أدرى أيَّ رُقْيَةٍ نفثت عينه الفاتنة فى عينى حتى لا يتمثل فى عينى سوى عينه الساحرة. دلتنى لمعات وجهه اليه وإلاّ كيف يمكننى ان اهتدى اليه من ظلمات شعره.

و أرنو الى حواجب الملاح لأنّى لا أرى فى حاجب كلّ جميل الوجه إلّا حاجبه.

كل ذرة عند «**المغربى**» من ذلک الوجه مَشْرِقٌ، لأن كل ذرة من تجليات وجهه تمثّل شمسا.

و من الالفاظ التى يستعملها العرفاء كثيرا فى أشعارهم و أقوالهم «**المدام والخمر**» و فى الادب الفارسى «**باده** و **مى**»، و على هذا الاساس توجد لدينا قصائد و أشعار من اكابر عرفاء العرب و الفرس كابن الفارض المصرى، و المولوى، و الحافظ والسعدى الشيرازيين، يصفون **خمر الحب** و **سُكرَ الوجدِ** و نشوتَه. و فى هذا البيان نبتدى بشرح بيت معروف من **القصيدة الخمرية** لا بن الفارض المصرى و نبيّن بعض معانى الخمرة العرفانية فى خلاله.

قال ابوحفض عمر بن الحسن المعروف بابن الفارض المصرى فى مطلع قصيدته الخمرية[١٠].

**شربنا على ذكر الحبيب مدامة سكرنا بها من قبل أن يخلق الكرم**

و الشاعر العارف الايرانى **نورالدين عبدالرحمن الجامى** نقل القصيدة بتمامها الى الفارسية و شرحها فى رسالته العرفانية المسماة باللوامع و هو فى هذه الرسالة بعد ترجمة كل بيت من القصيدة يُنشد ابياتا بالفارسية و يشرح فيها الغوامض العرفانية المندرجة فى شعر ابن الفارض فمثلا يقول فى شرح مطلع قصيدة ابن الفارض:[١١]

«نوش كرديم و با يكديگر به دوستكامى خورديم، برياد حضرت دوست كه روى محبت همه بدوست، شرابى كه بدان مست شديم، بلكه به بوئى از آن از دست شديم. و اين پيش از آفريدن كَرْم بود كه **درخت انگور** است، و مادهٔ شراب پرشر و شور» و يضيف الى ذلک الشرح:

**روزى كه مدار چرخ و أفلاک نبود آميزش آب و آتش و خاک نبود**

**بریاد تو مست بودم و باده پرست　　هر چند نشان باده و تاک نبود**

(کنت سکران من ذکراک، مغرما بخمر حبک منذ ذلک الیوم الذی لم تکن الافلاک تدور، و قبل امتزاج الماء و النار و التراب علی انه لم یکن یومئذ أثر لخمر او کرم. و ما أجمل شعره عندما یقول:[۱۲]

**مائیم زجام عشق تو جرعه کشان　　بر جرعه کشان خود گذر جرعه فشان**
**بریاد تو آن صبح صبوحی زده‌ایم　　کزتاک نشان نبود و از تاک نشان**

و **ابن الفارض** حینما یقول: **شربنا علی ذکر الحبیب و سکرنا و کان ذلک الشرب قبل خلق الکرم** یشیر الی أن الانسان خلق فی مرحلتین.

**المرحلة الاولی** هی قبلَ الابدان و الاجسام، کما جاء فی الحدیث: «**خلق الارواح قبل الابدان**»، و: «**کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین**».

**والمرحلة الثانیة**: هی الخلقة العنصریة الناسوتیة أنشاها اللّه تبارک و تعالی بکلمة «**کُنْ**» فهبط طائر روح الانسان علی الارض والی الممکنات. و یقول **استاذی المرحوم الحکیم محیي الدین مهدی الهی قمشه‌ای** فی قصیدة بالفارسیة.[۱۳]

کیست صیاد و چه دامیست نهان کز همه سو　　ما که سیمرغ وجودیم شکار آمده‌ایم

من هو الصیاد وأی شرک أخبألنا، حتی نقع فی الاحبولة من کل جهة و نحن الرخ بوجودنا و بأسنا: و یقول اللّه عزو جل فی هذا المعنی:

ان مثل عیسی عند اللّه کمثل آدم خلقه من تراب ثم قال له کن فیکون.[۱۴]

و ما أحسن و أجمل قول مولانا جلال الدین الرومی فی تفسیر هذا المعنی [۱۵]

**جرعه‌ای چون ریخت ساقیَ ألست　　بر سر این خاک شد هر ذره مست**
**جوش کرد آن خاک و ما زان جوششیم　　جرعهٔ دیگر که بس بی کوششیم**
**تافت نور صبح ما از نور تو　　در صبوحی بامی منصور تو**
**دادهٔ تو چون چنین دارد مرا　　باده کبود که طرب آرد مرا؟**
**باده در جوشش گدای جوش ماست　　چرخ در گردش أسیر هوش ماست**
**باده از مامست شد نی ما از او　　قالب از ما هست شد نی ما از او**

**ما اگر قلّاش اگر دیوانه‌ایم — مست آن ساقی و آن پیمانه‌ایم**
**بر خط فرمان او سر می‌نهیم — جان شیرین را گروگان می‌دهیم**
**اشتران بختی ایم اندر سبق — مست و بیخود زیر محملهای حق**
**مست حق هشیار نبود از دبور — مست حق بیخود بود تا نفخ صور**
**خاصه آن باده کز خمّ نُبی است — نه می‌ای که مستی آن یکشبی است**

و یقول الشیخ الرئیس ابوعلی بن سینا، فی العینیة الغراء، مشیرا الی هذا المعنی:[۱۶]

**هبطت الیک من المحل الارفع — ورقاء ذات تعزز و تمنع**
**محجوبة عن کل مقلة عارف — وهی التی سفرت و لم تتبرقع**
**وصلت علی کره الیک و ربما — کرهت فراقک و هی ذات تفجع**
**أنفت و ما أنست فلما و اصلت — ألفت مجاورة الخراب البلقع**

و قول ابن الفارض «**من قبل أن یخلق الکرم**» أنه قبل ان تخلق الممکنات، و یجوز ان نقول إنَّ المدامة المذکورة هی کنایة عن «**عهد ألست**»؟ کما جاء فی القرآن الکریم[۱۷] **(اذْ آخذ ربک من بنی آدم من ظهورهم ذریتم و أشهدهم علی أنفسهم ألست بربکم قالوا بلی شهدنا أن تقولوا یوم القیمة إنّا کُنّا عن هذا غافلین)**.

و یقول **خواجه عبدالله الانصاری** فی تفسیر هذه الآیة الشریفة:[۱۸]

«فاذا تأمل الانسان فی هذه الآیة بالدّقّة یتجلّی له معان أخری، و یذوق منها حلاوة و ذوقا، و یبدوله معنی غیر المعنی الظاهری، و هی اشارة الی بدایة أحوال الأصدقاء، و عقد العهد، و أخذ یمین الصداقة منهم **الیوم الاول فی عهد الأزل** حیث کان الحق حاضرا و الحقیقة حاصلة. أحسن و أجمل بیوم کان یوم بناء الصداقة و أعزز بوقت کان وقتَ أخذ عهد الوفاء والاخلاص. لاینسی المریدون و المشتاقون أول یوم اتصلوا بشیخهم و مرشدهم و یحسبون یوم الوصال تاجَ العمر و قبلة الأیام و قال اللّه تبارک و تعالی لنبیه الکریم. أن اذکر لعبادی الذین نسوا عهدنا و شغلوا بغیرنا ذلک الیوم الذی عاهد فیه روحه الطاهر الطیب مع اللّه عهد الصداقة و تمسح عین

اشتیاقهم هذا التوتیا الذی **ألست بربکم**؟ قل تذکر أیها المسکین ذلک الیوم الذی کان الاصدقاء یشربون فی مجلس الانس خمر ودّنا من کأس المحبة و کان مقرّبو الملا الأ علی یقولون ما أعلاهم همةً! نحن لم نذق من هذا الخمر قطّ ولا وجدنا رائحة منها و أصوات هولاء الفقراء وضوضاؤهم وصلت العیوق قائلین: **هل من مزید.**

**زان می‌که حرام نیست در مذهب ما　　تا گاه عدم خشک نیابی لب ما**

«من تلک الخمرة التی لیست بمحرّمة فی مذهبناتری دائما شفتنا رَیّا منها. والی هذا المعنی یشیر **الشیخ الرئیس أبو علی سینا** فی قصیدته العینیة:

**وأظنها نسیت عهودا بالحمی　　و منازلا بفراقها لم تقنع**
**تبکی وقد ذکرت عهودا بالحمی　　بمدامع تهمی و لم تتقطع**

**و یقول الامام فخرالدین الرازی:**[۱۹]

**شربنا علی الصوت القدیم قدیمة　　لکل قدیم أول هی أول**
**ولو لم تکن فی حیّز قلت انّما　　هی العلة الأولی التی لا تعلل**

**المعانی العرفانیة للشراب و الخمر:**

لا بدّ أن نذکر أوّلا أن منبع هذا الاستعمال العرفانی هو من الاسلام و فی القرآن الکریم آیات نحو: «**ألست بربکم قالوا بلی**» و: «**عَلَّمَ آدم الاسماء کلها**» وکما ذکرنا فی المباحث الآنفة کان نظر العرفاء فی استعمال لفظ الشراب الی تلک الآیات و المعانی، و نحن أیضا، فی هذا البحث، نرید بیان و تطبیق عقائد عرفاء العربیة و الفارسیة حول شراب الحقیقة. و یجب أن لاننسی أن فی القرآن المجید آیات ذکر فیها عن شراب الحقیقة واللّه تبارک و تعالی بعد ما ینهی المسلمین عن شرب الخمر المفسدة فی هذه الدنیا قائلا: «**انما الخمر و المیسر والأنصاب والازلام رجس من عمل الشیطان فاجتنبوه لعلکم تفلحون**»[۲۰] یَعِدُ المؤمنین المفلحین شرب الشراب الطاهر الحلال الطهور.[۲۱] و یقول جلّ جلاله. «**الا عباد اللّه المخلصین، أولئک لهم رزق معلوم فواکه و هم مکرمون فی جنّات النعیم. علی سرر متقابلین. یطاف علیهم بکأس من معین، بیضاء لذة للشاربین. لا فیها غول و لا هم عنها ینزفون.**»[۲۲]

ويو عد الكافرين والعاصين **بأن لهم الحميم**.[٢٣] و يقول: «**والذين كفروا لهم شراب من حميم و عذاب أليم**»[٢٤]

## خمر الحقيقة و شراب السالكين فى الادب العربى و الفارسى

للشيخ أبى الحسن البورينى و عبدالغنى النابلسى على ديوان ابن الفارض شرح قيّم عظيم وفى شرح القصيدة الخمرية حينما يصفان خمر العرفان يقولان: «إنّ الصوفية يذكرون فى عباراتهم الخمرة باسمائها و أوصافها و يريدون بها ما ادارَ اللّه تعالى على ألبابهم من المعرفة أو من الشوق و المحبة».[٢٥]

و يقول **المولى محسن الفيض الكاشانى** فى راسالته «**گلزار قدس**» المطبوعة فى مقدمة ديوانه و فى كتاب **المشواق** حول الخمر العرفانية:

«**الشراب**» هو الذوق والوجد والحال الذى يَرِدُ على قلب السالک العاشق من قِبَلِ المعشوق و المحبوب فى أوان غلبة المحبة و يُسْكِرُهُ و يُغَيّر حالته لان غَلَبَتَها تُهَدّم القواعد العقلية و تَنْقُض المعاقد الوهمية التى هما مبدأُ انتشاء الكثرة الرسمية و النسبة الاعتبارية. «والساقى» هو عبارة عن الحقيقة باعتبار ظهورها فى كل مظهر تجلت فيه و سُقَاةُ محفل العشق (**ساقيان بزم عشق**) كناية عن السمع والبصر فى الأنسان لان اكثر علل السكر يولد من هذين الطريقين. و يُعبّرون عن تجليات الأفعال «بالكأس» و فى الفارسية «بجام» و عن تجليات الاسماء والصفات «**بالقدح**» «**والكوز**» و فى الفارسية «**بسبو و خم**» و التجليات الذاتية التى توجب الفناء للّه والبقاء فى اللّه «بالبحر و القلزم». و فى الفارسية ب «دريا» و تلک الذوق و البهجة التى تنشأ من تجلى الذات و تُلذُّ السالکَ و تُطَهّره عن ملاهى الحياة و تفنيه فى قلزم الوجود هى **شراب طهور**.[٢٦]

پيش از اين كاندر جهان باغ و زر و انگور بود  از شراب لا يزالى جان ما مخمور بود[٢٧]

**العرفاء يعتقدون** بأن جميع العالم من الغيب والشهادة كبيت خمر فيه شراب الحياة و محبة اللّه تبارک و تعالى، و كل ذرة من ذرات العالم بحسب امكانياتها و استعداداتها الخاصة

هی کأس لِشراب محبة اللّه تعالی و قدح کل الموجودات مملوء من هذا الشراب.

**همه عالم چو یک خمخانه اوست — دل هر ذره‌ای پیمانهٔ اوست**
**خرد مست و ملائک‌مست‌وجان‌مست — زمین مست و هوا مست آسمان مست**
**شده ذو عقل کل حیران و مدهوش — فتاده نفس کل را حلقه در گوش**
**ملائک خورده صاف از کوزهٔ پاک — بجرعه ریخته دُردی بر این خاک**
**عناصر گشته زان یک جرعه سرخَش — فتاده گه در آب و گه در آتش**

و لهذا اَکْثَرُ الافراد حائرون و یهیمون فی بادیة العشق و الطلب و یطلبون المحبوب الحقیقی و المرشد والهادی لکی یهدیَهم الی طریق وصاله سبحانه و ینجیهم من قید أنفسهم.

**یکی از بوی دُردش عاقل آمد — یکی از رنگ زردش ناقل آمد**
**یکی از نیم جرعه گشته صادق — یکی از یک صراحی گشته عاشق**
**یکی دیگر فرو برده بیکبار — خم و خمخانه و ساقی و خمار**

و جاء فی شرح گلشن راز[۲۸]: أن «**الشراب**» کنایة عن السکر بصورة مطلقة و هو محبّة الحقّ و جذبته فی العشق و شبّهوا الذَّوق و**السُّکر** بالشراب کما یقول الشاعر:

**پر شد ز شراب پیش جام دل ما — وز لوح وجود شست نام دل ما**

"**الشراب**" عبارة عن الذوق و البهجة والحال الذی یتوجه فجأة الی قلب السالک من تجلی المحبوب الحقیقی و یسکره و یغیر حالته.[۲۹]

**ریخت ساقی جرعه‌ها در کام دل — هم نشد سیراب درد آشام دل**
**هفت دریا را بیک دم در کشید — میزند او نعرهٔ اهل من مزید**
**در حقیقت زانکه دل شد جام جم — مینماید اندر او هر بیش و کم**
**ساقیا می‌ده که هشیارم کند — مستی اش زین خواب بیدارم کند**
**زان می‌ای کارد خمارش نیستی — فارغ از هستی و پندارم کند**

حبّذا و ما أحسن تلک الشربة الحلوة الطیبة التی هی ماء الشراب الطهور تسقی من ید الساقی الأبدی، و یا طِیْبَ اللذة التی یجدها العارف من مشاهدة جمال

المحبوب و تلک المدامة.

**از می‌عشقت عناصر سر خوشند　　از هوای روی تو در آتشند.**[۳۰]

والمقصود من **شراب التوحید** هو **الفناء فی الذات** والتبری من جمیع الشواغل الباطلة.[۳۱]

چون زمستی می‌توان رستن زهستی، لاجرم　　عاشقان رامی پرستی به زطاعت آمده

و ما أجمل قول الشیخ **شهاب الدین السهروردی** فی قصیدته الحائیة العرفانیة التی تعتبر من ألطف و أعلی القصائد التی أنِشدَتْ فی هذا الموضوع.[۳۲]

**قم یا ندیم الی المدام و هاتها　　فی کأسها قد دارت الأقداح**

**من کرم اکرام بدن دیانة　　لا خمرة قد داسها الفلاح**

**هی خمرة الحب القدیم و منتهی　　غرض ا لندیم فنعم ذاک الراح**

و فی کتاب «**المعارف و هو مجموعة من مواعظ و کلمات سلطان العلماء بهاء الدین محمد بن حسین الخطیبی البلخی** المشهور **ببهاء ولد**، جاء هکذا»[۳۳] الذی یری الجنه و النار و قصدُهُ من العبادة دخولُ الجنّةِ والابتعادُ عن النار و یَریٰ نفسَه هو عارف لنفسه لا عارف لربه، لیس عمل الانبیاء عقلیا، بل شراب کأسه الروح والعقل مجنون لهذا الشراب.

**زان می‌خوردم که روح پیمانه اوست　　زان مست شدم که عقل دیوانه اوست**

**روزی بمن آمد آتشی در من زد　　آن شمع که آفتاب پروانه اوست**

## السکر و مقامه فی العرفان

یقول **عزالدین محمود بن علی الکاشانی** فی کتاب مصباح الهدایة و مفتاح الکفایة:[۳۴] ان لفظ السکر فی عرف المتصوفة عبارة عن رفع التمییز بین الأحکام الظاهریة و الباطنیة بسبب إختطاف نور العقل فی أشعة نورالذات، و الصوفیة یسمون تلک الوجود و البهجة التی تولد من الذات باعتبار تواترها و قوة غلبتها بالحال، و باعتبار رفع التمییز بالسکر. و قال أبوبکر الواسطی من مشائخ القرن الرابع: «**مقاماتُ الواجدین** أربعة **الذهول** ثم **الحیرة** ثم **السُکر** ثم **الصّحو**. کمن سمع بالبحر ثم دنامنه ثم

دخل فیه ثم أخذته الامواج.

و مثلما یکون التواجدُ مقدمة الوجد فیکون التساکر مقدمةَ السکر، و المتساکر الصادق هو الواجد الذی لمّا یصل الی مقام السکر. والمشتاق و المتطلع هو الذی تَصَرّفُ غَلَبَةِ الحال، بخطفة یخرجه من ید التفرقه و یغرقه فی الجمع اذن فالمتساکر هو أهل الوجد، و السکران هو أهل غلبة الوجد. و الصاحی هو اهل الوجود، و بعبارة أخری یدعون **المتساکر** أهل الذوق و**السکران** أهل الشرب و**الصاحی** أهل **الریّ**. **الذائق** هو الواجد الذی تنطفی نار وجده بسرعة کمثل الذی لم یذق من الشراب إلاّ حسوة. الشارب هو الواجد الذی أمداد وجده متواتر و متلاحق، و قوة عقله من غلبات ذلک الوجد مغلوبة مثل شاربٍ أدوار کأسات شرابه متعاقبة، و رأس حبل التمییز من ید تصرفه مسلوب. و**الریان** هو الواجد الذی من غایة تمکنه وقوة حاله لایتغیر ولا یتأثر من تواتر أمداد الوجد کشارب مدمن أصبحت طبیعة الشراب من جملة وجوده و مهما شرب لا یسکر و لا یخرج من حد التمییز.

شربت الحبّ کأسا بعد کأس　　فما نفد الشراب ولا رویت

**یقول السهروردی** فی کتاب «**عوارف المعارف**» فی جملة أصطلاحات اهل التصوف[۳۵]: و منها الذوق و الشرب والریّ. **فالذوق ایمان و الشرب علم والری حال. فالذوق** لأرباب البواده **والشرب** لأرباب الطوالع و اللوائح و اللوامع و **الرّیّ** لارباب الاحوال. وفی کتاب **طبقات الصوفیة** [۳۶] من قول **حبش بن داوود** من مشائخ بغداد هکذا منقولة: «**من أسکرته أنوار التوحید حجبته عن عبارة التجرید لأن السکران هوالذی ینطق بکل مکتوم**». و ما أحسن مانظمه **الحافظ الشیرازی** فی شأن اباحة السّرّ قائلا: ان سکران الحقیقة قد یعلن و یظهر المخفیات المکتومة و اذا أظهر سر الحق و أعلنه أبیح دمه و هدر.[۳۷]

**گفت آن یار کزو گشت سردار بلند　　جرمش این بود که اسرار هویدا می‌کرد**

والشیخ **شهاب الدین السهروردی** یقول فی هذا:[۳۸]

**وا رحمتا للعاشقین تکلفوا　　سترّ المحبة والهوی فضّاح**

بـالسّرّ ان بـاحوا تـباح دمـاؤهم　　وكـــذا دمـــاء العـــاشقين تـــباح
واذا هُـــمُ كـــتموا تـــحدث عـنهُمْ　　عـــند الوشـــاة المـــدمع السّـــفّاح

**النتيجة الاولى من لسان السهروردى والمولوى و الحافظ و الصاحب و الجامى:**

و فى ختام هذه المقالة يلزمنى أن أذكر اشعاراً للشيخ شهاب الدين السهروردى يذكر فيها مجلس‌شراب الحقيقة و يصف فيها شمس تلك الخمرة التى أشـرقتْ و أنارتْ قلب جميع العارفين الحاضرين فى ذلك المجلس.[۳۹]

**لأنوار نـور اللّـه فـى القـلب أنـوار　　وللسّـر فـى سـرّ المـحبين أسـرار**
**و لمـــا حـضرنا للسـرور بـمجلس　　و حَثَّ بنا من عالم الغـيب أسـرار**
**و دارت عـــلينا للـــمعارف قـــهوة　　يطوف بها من عالم الغـيب خـمّار**
**فـــــلما شـــربناها بأفـــواه دنّـــها　　أضاءت لنا منها شموس و أقـمار**
**و كـــاشفنا حـــتى رأيـــناه جـهرة　　بأبـصار صـدق لا تـواريـه أسـتار**
**و خالقنا فى سكـرنا عـند مـحونا　　قـــديم عـــليم دائـم العـفو جـبار**
**سجدنا سجودا حين قـال تـمتعوا　　بـــــرؤيتنا انـــــى لكـــــم جـــار**

و شيخ الاشراق فى هذه الابيات يذكر فى الحقيقة اتحاد العـاشق و المـعشوق ويصف تجلى الصديق و المحبوب. و مقصود العرفاء من شرب هذه المدامـة هـو الوصول الى هذه المقامات و الفناء فى ذات المحبوب الحقيقى يعنى اللّه عزوجل **لِأَنّا لله و اِنّا إليّه راجعون** وكما يقول المولوى[۴۰].

**عارفان كه جام حق نوشيده‌اند　　رازهـــا دانسـته و پـوشيده‌انـد**
**هر كه را اسرار حـق آمـوختند　　مهر كردند و دهانش دوخـتند**

وكما يقول لسان الغيب الحافظ الشيرازى[۴۱]:

ساقى أر باده از ايـن دست بـه جـام انـدازد　　عـــارفان را هـــمه در شـــرب مـــدام انـــدازد
ور چـنين زيـر خـم زلف نـهد دانهٔ خـال　　اى بســا مـرغ خـرد را كـه بـه دام انـدازد
اى خوشا حالت آن مست كه در پاى حريف　　ســر و دسـتار نـدانـد كـه كـدام انـدازد

ویقول أیضاً: [۴۲]

**کـرشمهٔ تـو شـرابـی بـه عـارفان پـیمود  که علم بی خبر افتاد و عقل بی حس شد**

و ماأحسن قوله فی هذاالمعنی. [۴۳]

**عارفی را که چـنین سـاغر شـبگیر دهـند  کـافر عشـق بـود گـر نـبود بـاده پـرست**

و کما یقول ابن عباد: [۴۴]

**رقّ الزجـاج و رقّت الخـمر  فـتشابها و تشـاکـل الأمـر**

**فکأنـــه خـــمر ولا قـدح  و کأنـــها قـــدح ولاخـــمر**

ویقول الجامی العارف الشهیر:[۴۵]

**از صـــفای مـــی و لطـافت جـام  به هـم آمـیخت رنگ جـام و مـدام**

**همه جـامست و نـیست گـویی مـی  یا مـدامست و نـیست گـویی جـام**

**النتیجة الثانیه:**

أنّه یجب لکلّ من یرید الإقبال علی آثار العـرفاء، خـاصّةً اشـعار شـعرائـهم، و إستقبال فهم معانیهم، أن یَدْرُسَ مصطلحاتهم و یسعی فی فهم معانیها و حقائقها و إدراک ألأعْرف الخاصة لهم و طرق سیرهم من المخلوق إلی الخالق الأزلی و العبد الی المعبود الأبدی، حتّی یَـحْصُلَ **له الوجد و الحال و السکـر و انـواع الفـناء** بـعد التماسه من حضرته العلیّ الا علیٰ حوله و اجازته. کما یقول لسان الغیب [۴۶]:

تـا نگـردی آشـنا زیـن پـرده رازی نشـنوی  گـوش نـامحرم نـباشد جـای آواز سـروش

در حریم عشـق نـتوان دم زد از گـفت و شـنید  زانکه آنجا جمله اعضا چشم باید بود و گـوش

**واللّه الموفّق و المعین و علیه التکلان**

**الحواشی و المراجع و المآخذ:**

۱ـ دیوان الهاتف الاصفهانی، ص ۱۹، طبع مجلة أرمغان، مطبعة شرق، سنة ۱۳۳۲.

۲ و ۳ـ گلشن راز، الشیخ محمود الشبستری، ص ۴۶ و ۴۷ مکتبة تایید، اصفهان، سنة ۱۳۴۶.

۴ـ شرح گلشن راز، الشیخ محمد اللاهیجی، ص ۵۵۳، محمودی، مطبعة حیدری.

۵ـ گلشن راز، ص ۴۷، تأیید، اصفهان.
۶ـ معجم مصطلحات العرفاء، الدكتور سید جعفر السجادی، ص ۱۹۴.
۷ـ معجم مصطلحات العرفاء، الدكتور سید جعفر السجادی، ص ۲۰۶.
۸ـ شرح گلشن راز، اللاهیجی، ص ۵۵۴.
۹ـ دیوان المغربی، الطبع الحجری، ص ۶۷ و ۶۸.
۱۰ـ دیوان ابن الفارض، طبع مصر، محمود توفیق، ص ۸۲.
۱۱ـ كتاب اللوامع، مولانا عبدالرحمن الجامی، ص ۲۷، من منشورات بنیاد مهر.
۱۲ـ كتاب اللوامع، مولانا عبدالرحمن الجامی، ص ۲۷، من منشورات بنیاد مهر.
۱۳ـ دیوان محیی الدین مهدی الهی قمشه‌ای (نغمهٔ الهی)، ص ۴۰۱ طبع مطبعة علمی.
۱۴ـ القرآن الكریم، آیة ۵۲ من سورة آل عمران.
۱۵ـ المثنوی، لجلال الدین محمد المولوی. لب لباب مثنوی، مولی حسین واعظ كاشفی، ص۴۱۵، نسخة الحاج سید نصرالله تقوی مع مقدمة الدكتور سعید النفیسی.
۱۶ـ راجع ترجمة الشیخ الرئیس ابی علی السینا فی كتاب وفیات الاعیان و انباء ابناء الزمان للقاضی ابن خلكان.
۱۷ـ القرآن الكریم، آیة ۱۸۱ من سورة الأعراف.
۱۸ـ التفسیر الادبی و العرفانی من القرآن المجید، خواجه عبدالله الأنصاری، ص ۳۶۰، تلخیص حبیب الله آموزگار.
۱۹ـ منقول من شرح دیوان ابن الفارض، النابلسی و البورینی، المجلد الثانی، ص ۴۵.
۲۰ـ القرآن الكریم، آیة ۸۹ سورة المائدة.
۲۱ـ القرآن الكریم، آیة ۲۰ و ۲۱ من سورة الدهر (وسقاهم ربهم شرابا طهورا).
۲۲ـ القرآن الكریم، آیات ۳۹ حتی ۴۷ من سورة الصافات.
۲۳ـ القرآن الكریم، آیات ۵۴ و ۵۵ من سورة الواقعة.
۲۴ـ القرآن الكریم، آیة ۴ من سورة یونس.
۲۵ـ شرح دیوان ابن الفارض، لابی الحسن البورینی و عبدالغنی النابلسی، ج ۲، ص ۱۴۴.
۲۶ـ كلیات دیوان فیض الكاشانی، ص ۲۰ و ۲۱ من منشورات مكتبة شمس، تهران، اسلامیة.
۲۷ـ من اشعار الشیخ فرید الدین العطار النیشابوری.
۲۸ـ شرح گلشن راز ـ اللاهیجی، ۳۴، طبع مطبعة محمودی.
۲۹ـ شرح گلشن راز، اللاهیجی، ص ۶۰۱، طبع مطبعة محمودی.
۳۰ـ شرح گلشن راز، اللاهیجی، ص ۵۳۲، طبع مطبعة محمودی.
۳۱ـ شرح گلشن راز، اللاهیجی، ص ۶۱۳، طبع مطبعة محمودی.

۳۲ـ ترجمة الشیخ شهاب الدین السهروردی فی کتاب وفیات الاعیان.
۳۳ـ کتاب المعارف، لبهاء ولد، بتصحیح الاستاذ بدیع الزمان فروزانفر.
۳۴ـ مصباح الهدایة، بتصحیح و مقدمة الاستاذ جلال الدین الهمائی، مکتبة سنائی، ج ۲، ص ۱۳۶.
۳۵ـ نقله الاستاذ جلال الدین الهمائی، فی حاشیة صفحة ۱۳۷ کتاب عوارف المعارف.
۳۶ـ طبقات الصوفیة، الشیخ ابو اسمعیل عبداللّه الهروی الانصاری، صفحة ۳۲۳.
۳۷ـ دیوان الحافظ الشیرازی، طبع علمی، ص ۶۴.
۳۸ـ ترجمة السهروردی، فی کتاب وفیات الاعیان.
۳۹ـ ترجمة السهروردی، فی کتاب وفیات الاعیان.
۴۰ـ مثنوی معنوی، مولانا جلال الدین محمّد بلخی رومی، کلالهٔ خاور، ص ۳۱۶.
۴۱ـ دیوان حافظ، خواجه شمس الدین محمّد، غزلیات، پرویز ناتل خانلری، ج ۱، ص ۳۰۸.
۴۲ـ " "، " " " "، " " " "، ج ۱، ص ۳۶۲.
۴۳ـ " "، " " " "، " " " "، ج ۱، ص ۶۰.
۴۴ـ وفیات الاعیان و أبناء ابناء (الزّمان)، ابن خلکان، ترجمة صاحب بن عباد.
۴۵ـ لوامع جامی، شرح قصیدة خمریة ابن الفارض، انتشارات مهر، مقدمه ص و.
۴۶ـ دیوان حافظ، خواجه شمس الدین محمد، غزلیات، خانلری، ج ۱، ص ۲۸۱.